
UDK 902/904(497.6 Rivine)
902/904(497.6 Peć Mlini)
Stručni članak
Primljen 28. VI. 2013.

NINA ČULJAK ♦ TINO TOMAS
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
ninaculjak@ffmo.ba / tino.tomas@ffmo.ba

TERENSKA ISTRAŽIVANJA ODJELA ZA ARHEOLOGIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA U MOSTARU

Sažetak

U radu se donosi pregled terenskih istraživanja najstarijeg Studija arheologije u povijesti Bosne i Hercegovine, koji je 2001. god. osnovan upravo pri Sveučilištu u Mostaru. Iako su djelatnici Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru sudjelovali i na brojnim drugim istraživanjima, ovaj rad obuhvaća samo ona koja je organizirao Odjel za arheologiju u sklopu svoje godišnje terenske nastave.

Ključne riječi: Odjel za arheologiju, terenska istraživanja, Ravlića pećina, Rivine kod Stoca

Začetke razvoja moderne arheološke znanosti na europskom tlu općenito možemo pratiti od polovine 19. stoljeća. To je vrijeme kada se i na prostoru Bosne i Hercegovine javlja znanstveni interes za arheologiju, koji svoj zenit doseže osnivanjem Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine, čime se arheološka istraživanja intenziviraju i vode najsuvremenijim (*suo tempore*) metodama i principima arheološkog istraživanja.¹

¹ Također je važno spomenuti osnivanje i djelatnost muzejske zbirke u okviru Franjevačkog samostana na Humcu pokraj Ljubuškog, koja je najstarija u Bosni i Hercegovini (osnovana 1884. godine).

Drugim riječima, arheolozi u Bosni i Hercegovini od samih početaka razvoja moderne arheologije uspješno odgovaraju svim metodološkim prohtjevima koje je struka postavila pred njih, štoviše, oni aktivno sudjeluju i u njezinu razvoju. Ista praksa se nastavlja i idućih godina i traje sve do početka posljednjih ratnih zbivanja (1992. godine). Osim Zemaljskog muzeja u Sarajevu se 1963. godine osniva Centar za balkanološka ispitivanja, a tijekom pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća u zemlji se osniva niz regionalnih i zavičajnih muzeja i zavoda za zaštitu spomeničke baštine. (Čović, 1988: 73-74) Svi će oni više ili manje poslužiti kao inkubatori u kojima će se razvijati bosanskohercegovački arheološki kadar.²

Unatoč činjenici da su čitav niz godina bosanskohercegovačka arheologija i arheolozi u velikoj mjeri prepoznavani, kako u domaćim, tako i u inozemnim znanstvenim kuloarima, u Bosni i Hercegovini nije bilo organiziranog studija arheologije. Tek 2001. godine, uz podršku Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, na tadašnjem Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Mostaru formiran je Studij arheologije, kao prvi studij arheologije na prostoru Bosne i Hercegovine! Razlozi osnivanja studija prvenstveno leže u potrebi za stvaranjem kadra sa širokom stručnom i znanstvenom primjenom iz polja arheologije.

Sam ustroj Studija arheologije po mnogočemu je specifičan i poseban u miljeu Filozofskog fakulteta. Počevši od toga kako arheologija kao predmet nije inkorporirana u obvezno osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, pa se studenti arheologije s ovom znanošću prvi put susreću na studiju, pa do uključivanja niza prirodnih i tehničkih znanosti čije su metode i postupci postale sastavni dio arheologije. Jedna od osobitosti studija arheologije su i obvezne terenske vježbe koje se izvode svake akademske godine. Terenske vježbe su za većinu studenata i prva prilika da se susretne s praktičnom stranom arheologije tijekom studija. Često organizirane u uvjetima koji su kudikamo zahtjevniji od onih koji vladaju u učionicama i kabinetima, terenske vježbe su višestruko

2 Rezultati arheološke djelatnosti spomenutih institucija prezentirani su kroz više znanstvenih publikacija od kojih najistaknutije mjesto (i u europskim okvirima) pripada *Glasniku Zemaljskog muzeja* u Sarajevu te publikacijama Centra za balkanološka ispitivanja u Sarajevu.

korisne studentima arheologije. Sama provedba terenskih vježbi koncipirana je tako da studenti preko njih steknu osnovna praktična znanja o arheološkim nalazištima, metodama iskopavanja, vođenju terenske dokumentacije, arheološkom instrumentariju te postupanju s primarnim i sekundarnim arheološkim nalazima prikupljenima tijekom iskopavanja. Istraživanja u sklopu terenskih vježbi Odjel za arheologiju Filozofskog fakulteta proveo je na dva nalazišta, Ravlića pećina na vrelu Tihaljine i Crkvina u Rivinama kod Stoca (istraživanje još traje); sl. 1. S obzirom na sveobuhvatnost, kompleksnost i metodologiju samih istraživanja sigurno je da su spomenuta istraživanja Odjela za arheologiju *de facto* među malobrojnim sustavnim arheološkim istraživanjima provedenima na prostoru Hercegovine nakon rata, što *prima facie* opravdava i razloge pokretanja samog Studija arheologije.

Sl. 1. Karta s položajem nalazišta

1. Ravlića pećina

Ravlića pećina nalazi se iznad vrela Tihaljine, u mjestu Peć Mlini, općina Grude. Prirodni ambijent pećine sam po sebi je izvanredan, kako je smještena na litici iznad vrela Tihaljine, iz pećine se pruža fantastičan pogled na usku i pitomu dolinu spomenute rijeke. Širina otvora pećine iznosi četrdeset metara, dubina sto metara, a visina od sadašnje razine tla do stropa varira od pet do dvadeset metara, što je svrstava u red većih lokaliteta pećinskog tipa. Otvor pećine je orijentiran prema jugu, što osigurava konstantan dotok dnevnog svjetla kroz godinu, nadalje sam ulaz i „pod“ pećine su u relativno horizontalnom odnosu, zatim relativno nizak stupanj vlažnosti koji karakterizira prvih tridesetak metara prednjeg, ulaznog dijela pećine i dostupnost osnovnih životnih resursa u neposrednoj blizini pećine, glavni su čimbenici koji su kreirali idealne životne uvjete potrebne ljudskim zajednicama u prapovijesti; sl. 2.

Sl. 2. Pogled na ulaz u Ravlića pećinu

Zbog položaja uz prometnicu, koja je išla neposredno uz pećinu i zbog svojih gabarita koji je čine lako uočljivom u okolišu, Ravlića pećina je zavrana počela privlačiti pažnju različitih autora. (Bakula, 1867: 152; Vego, 1964: 8; Bojanovski, 1977: 101; Oreč, 1978: 196-197) Tek nakon probnih iskopavanja 1977. godine³, poduzeta su i prva sustavna iskopavanja koja

3 Probna iskopavanja 1977. godine provedena su kao posljedica obimnog terenskog pregleda na prostoru zapadne Hercegovine, koja su i ukazala na potencijal Ravlića pećine u

su se odvijala u trima istraživačkim kampanjama 1978., 1979. i 1980. godine, pod vodstvom prof. dr. sc. Brunislava Marijanovića. Iskopavanjima je istražena površina od 195 m², na kojoj je dokumentiran kulturni sloj mjestimično debeo i preko 3,5 m. Stratigrafska slika kulturnog sloja iskopanog u spomenutim istraživanjima dala je dragocjene podatke o korištenju Ravlića pećine kroz dugi kronološki period od ranog neolitika do ranog brončanog doba.⁴ Povoljni uvjeti za nastavak istraživanja stvorili su se tek 2008. godine. Iskopavanje je provedeno u okviru terenskih vježbi studenata Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru, pod vodstvom pročelnika Odjela prof. dr. sc. Brunislava Marijanovića. Iskopavanja su bila organizirana u trima istraživačkim kampanjama 2008., 2009. i 2010. godine, a osim voditelja istraživanja sudjelovali su doc. dr. sc. Dario Vujević, v. asist. Ankica Odža i studenti Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Na istraživanjima (u okviru terenske nastave) provedenima u Ravlića pećini u rujnu 2008. te lipnju i srpnju 2009. i 2010. godine sudjelovali su studenti svih godina Studija arheologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, ukupno 48 studenata, koji su bili organizirani u dvije grupe.

Iskopavanja 2008.-2010.⁵ započela su na mjestu na kojem je tijekom ranijih iskopavanja 1978.-1980. došlo do urušavanja dijela istočnog profila kvadrata X-XII, nakon kojeg se otvorila manja galerija za koju je prof. dr. sc. Brunislav Marijanović ispravno pretpostavio da se radi o dijelu pećine s intaktnim kulturnim slojem, koji ujedno predstavlja i najraniji korišteni dio Ravlića pećine. (Marijanović, 1981: 8-9; Marijanović, 2012: 19-20) S obzirom na sasvim specifičan položaj kulturnog sloja koji je gotovo dodirivao strop galerije, bilo je potrebno primjeniti i posebnu, za takve terenske i stratigrafske uvjete, strategiju iskopavanja. Iskopavalo se *frontal face approach* metodom koja podrazumjeva skidanje pravilnih i ujednačenih reznjeva kulturnog sloja prema unutrašnjosti

popunjavanju praznina u poznavanju prapovijesti na tom prostoru; (Marijanović, 1981: 1)

4 Detaljni rezultati iskopavanja 1978., 1979. i 1980. godine, objavljeni su u Glasniku Zemaljskog muzeja iz 1981. godine; (Marijanović, 1981: 1-99)

5 Rezultati iskopavanja 2008., 2009., 2010., uključujući i one s iskopavanja 1977.-1980. godine, sintetizirani su i objavljeni u monografiji *Ravlića pećina, Prapovijesno naselje*; (Marijanović, 2012)

galerije, uz istodobno potpuno uvažavanje stratigrafskih načela. Ukupna istražena površina iznosila je 52 m², a debljina kulturnog sloja do 2,5 m. (Marijanović, 2012: 15, 17, 20) Rezultati istraživanja, gledajući u cjelini, prije svega su obogatili i upotpunili prethodno dobivenu sliku kulturnog razvoja Ravlića pećine, ali došlo se i do novih podataka, prije svega o prostornoj organizaciji, pratećim objektima i aktivnostima vezanim za najraniju organizaciju života u Ravlića pećini, isto tako pronađene su i nove vrste artefakata, koje nisu bile poznate s prethodnih iskopavanja.

Ranije smo spomenuli kako je Ravlića pećina bila naseljena dulji period počevši od ranog neolitika pa sve do ranog brončanog doba, i kako se kao posljedica toga formirao dosta bogat kulturni sloj. Upravo fizička svojstva kulturnog sloja, njegove unutarnje stratigrafske relacije, nalazi (uglavnom se misli na keramičke nalaze) u sloju i njihove razlike u tipologiji, tehnologiji, tehnikama izvođenja ukrasa, ukrasnom stilu, motivima i njihovom rasporedu, čine osnovne kriterije koji će omogućiti fiksiranje četiri osnovne faze (s odgovarajućim podfazama) kulturnog razvoja Ravlića pećine. Nije nam cilj dublja deskripcija kulturnog razvoja Ravlića pećine, nego će se radom *in brevis* spomenuti najvažnije odlike svih faza Ravlića pećine s posebnim osvrtom na iskopavanja iz 2008., 2009. i 2010. godine.

Faza I pripada vremenu ranog neolitika. Upravo su iskopavanja 2008.-2010. godine dala najviše podataka vezanih za ovaj period koji vežemo za početke naseljavanja Ravlića pećine. Arheološka građa faze I uglavnom se sastoji od keramičkih nalaza. Osnovne odlike keramičke građe iz ove faze nose elemente karakteristične za nalazišta *impresso* kulture. Ti elementi se uglavnom odnose na izvođenje ukrasa na keramičkim posudama (ukrašavanje površine posuda otiskom ruba školjke), koji Ravlića pećinu vežu za nalazišta *impresso* kulture na istočnojadranskoj obali. (Marijanović, 1981: T VI, 3-6; Marijanović, 2012: T II, 4-6; T III, 1-2) S druge strane, u nešto manjem broju, prisutni su i ukrasni elementi koji se smatraju temeljnom odlikom *impresso* kulture u zaleđu istočnojadranske obale, a sastoje se od ukrašavanja površine posuda utiskivanjem prsta, nokta i drugih predmeta – instrumenata. (Marijanović, 1981: T VI, 1-2; Marijanović, 2012: T II, 1-3; T VII, 1-2) Upravo te razlike

u tehnikama izvođenja *impresso* ukrasa na keramičkim posudama čine Ravlića pećinu posebnom jer je do nedavno u arheološkoj literaturi prevladavala praksa koja je zagovarala oštru podjelu *impresso* kulture, koja se najvećim dijelom upravo bazirala na osnovi tehnika izvođenja *impresso* ukrasa na keramičkim posudama. Kako smo vidjeli Ravlića pećina sa svojom izvrsno stratificiranom arheološkom građom, takvu oštru podjelu demantira. Sa zadnjih istraživanja uzeti su i uzorci kosti koji su poslani na radiokarbonsku analizu. Rezultati te analize ponudili su nam apsolutne kronološke okvire faze I Ravlića pećine, koji se kreću oko kraja prve polovine šestog tisućljeća prije Krista (5630 Cal B.C.). (Marijanović, 2012: 42-47) Izgleda da je nakon ranog neolitika došlo do napuštanja Ravlića pećine jer nisu pronađeni kulturni slojevi koji bi pripadali vremenu srednjeg neolitika, nego se na rani neolitik nakon kratke cezure nastavlja kasni neolitik.

Faza II je vrijeme kasnog neolitika i ranog eneolitika. Ujedno ova faza označava i ponovno korištenje Ravlića pećine. Iz faze II poznata nam je značajna količina arheološke građe, koja je dokumentirana na svim dijelovima istražene površine Ravlića pećine. Upravo je varijabilnost, prije svega u keramičkim nalazima, što je razumljivo s obzirom na veliku količinu arheološke građe s korištene površine koja u ovoj fazi doseže svoj optimum, omogućila podjelu faze II na tri razvojne podfaze (A, B i C). Stupanj IIA označava sam početak faze II. U kulturnom smislu stupanj IIA karakterizira prije svega jaka srednjoneolitska danilska komponenta i specifične pojave koje možemo vezati za hvarsku kulturu. Sljedeći razvojni stupanj (IIB) obilježen je ponajprije konsolidacijom u svim aspektima organizacije života u Ravlića pećini. Nadalje, s kulturnog aspekta, stupanj IIB predstavlja klasičnu hvarsku kulturu sa svim njezinim keramografskim odlikama. Ipak, Ravlića pećina prema ostalim nalazištima klasične hvarske kulture pokazuje određene posebnosti koje se prije svega ogledaju u ukrašavanju posuda, gdje dominira slikanje u *crusted* tehnici. (Marijanović, 1981: T XVIII; T XIX; T XX; T XXI; T XXII; T XXIII 1; T XXIV, 2-4; T XXV, 1-5; Marijanović, 2012: T XIX; T XXX; T XXXI; T XXXII; T XXXIII; T XXIV; T XXXV, 1-4; T XXXVI) Zbog nepostojanosti ukrasa izvedenih *crusted* tehnikom te motivima i

njihovim međusobnim kombinacijama, posude slikane *crusted* tehnikom posve su neprikladne za utilitarne svrhe pa im se pripisuje posebna namjena. (Marijanović, 2012: 48-69, 76-88) Stupanj IIC je vrijeme ranog eneolitika i obilježen je prije svega dekadencijom klasičnog hvarskog stila i pojavom sasvim novih elemenata u tipologiji i ukrasnom sustavu keramičkih posuda. Od spomenutih novih elemenata, prema važnosti, prednjače posude s loptastim ili jajolikim donjim dijelom i cilindričnim vratom i uvođenje nove, dotada nepoznate tehnike kaneliranja. (Marijanović, 2003: 29-30, 65-92; T I, 1-2, 8; T II, 2, 4, 5; T III, 1-5; Marijanović, 2012: 81-83; T XLVII; T XLVIII; TXLIX) Upravo su iskopavanjima 2008.-2010. godine ti novi elementi koji se javljaju od IIC stupnja došli do izražaja i pridonijeli ponovnoj valorizaciji sličnih nalaza s ranijih iskopavanja. (Marijanović, 2012: 81)

Od zaista brojnih i raznovrsnih nalaza iz faze II ističu se dva posebna nalaza pronađena prilikom istraživanja Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru 2008.-2010. godine. Prvi izniman nalaz je pintadera; sl. 3. Otkrivena je 2008. godine u kulturnom sloju koji pripada IIB stupnju. Valjkasta je oblika, perforirana je cijelom dužinom, dužina pintadere iznosi 5,1, a promjer 2,9 centimetara. Pintaderu iz Ravlića pećine odlikuje bogati ukras u vidu dviju povezanih spirala jako naglašenog plasticiteta. Funkcija pintadera još uvijek nije potpuno jasna, najizglednije je da su služile kao pečati, koji su korišteni za posebne namjene i rituale. Nalaz pintadere predstavlja pravu rijetkost, samo još dva primjerka pintadere poznata su iz neolitika istočne obale Jadrana, a pintadera iz Ravlića pećine jedina je poznata iz vremena kasnog neolitika (hvarske kulture). (Marijanović, 2008: 141-145, T I, a-d; Marijanović, 2012: 73-76, T L, 1a-d) Drugi poseban nalaz iz ove faze je fragment plastike koji je vjerojatno predstavljao dio neke veće cjeline. Nalaz je tipološki teško odrediv, a pronađen je u depozitu koji je smješten u IIA stupanj. Tipološki blizak nalaz pronađen je i u iskopavanjima 1978.-1980. godine, koji prema svom stratigrafskom položaju pripada prijelazu iz IIA u IIB stupanj, a predstavlja ženski lik u sjedećem položaju. (Marijanović, 1981: 17-18, T XXIV, 1; Marijanović, 2012: 69-71, sl. 50 a-c)

Sl. 3. Pintadera iz Ravlića pećine, prema (Marijanović, 2008: T 1)

Istraživanjima iz 2008.-2010. godine prikupljeni su i uzorci koji su nam preko radiokarbonske metode datiranja omogućili stvaranje apsolutno kronološkog okvira faze II Ravlića pećine (IIA 5220 Cal B.C., IIB 4990-4360 Cal B.C. i IIC 3980 Cal B.C.). (Marijanović, 2012: 84-88)

Faza III kulturnog razvoja poznata nam je sa svih dijelova istražene površine Ravlića pećine. Sadrži vrlo brojne i raznovrsne nalaze koji su omogućili izdvajanje dvaju razvojnih stupnjeva (A i B). U stupnju IIIA, koji pripada vremenu razvijenog eneolitika, dolazi do bitnih promjena koje su nastale prije svega kao rezultat unutarkulturne razvojne dinamike. Navedene promjene prije svega znače nestanak neolitskih tradicija u keramografiji, keramika je sada puno grublje fakture i javljaju se novi oblici od kojih prevladavaju posude sa zaobljenim trbuhom, cilindričnim vratom i prstenasto zadebljanim obodom, zatim zdjele s proširenim prema unutra koso zasječnim obodom, nadalje javlja se ornamentika svojstvena jadranskom tipu ljubljanske kulture te se javlja značajan postotak barbotinirane keramike. (Marijanović, 2003: 30-31; T IV, 1-2, 5, 6-7, 9; T V, 1-3; T VI; Marijanović, 2012: 89, 91-100; T LX; T LXI; T LXIII, 3; T LXIV; T LXV, 1-2; T LXVII; T LXVIII; T LXIX; T LXX) S druge strane stupanj IIIB vrijeme je starijeg stupnja ranog brončanog doba, u kulturnom smislu to je vrijeme cetinske kulture. U stupnju IIIB fazi dolazi i do daljnjeg razvoja keramografije prethodnog stupnja, ali se istodobno gube i neke njihove glavne karakteristike. Ipak, glavna

odrednica IIIB stupnja su pojave koje pripisujemo razvijenoj cetinskoj kulturi. (Marijanović, 1981: T XXXVII; T XXXIX; T XL; Marijanović, 2012: 95, 96-101; T LXXV; T LXXVI; T LXXVII; T LXXVIII)

Faza IV predstavlja posljednju, odnosno najmlađu fazu u kulturnom razvoju Ravlića pećine. Iz faze IV imamo dosta skromne nalaze koji su u manjoj mjeri prikupljeni iz inače dosta tankoga kulturnog sloja, a u većoj mjeri kao površinski nalazi. S obzirom na tipologiju i ukrasni sustav prikupljenih keramičkih ulomaka, fazu IV datiramo u mlađi stupanj ranog brončanog doba prostora zapadne Hercegovine (Posuška kultura). (Marijanović, 1981: T XLI; Marijanović, 2012: 103-106; T LXXXII; T LXXXIII; TLXIV; T LXXXV; T LXXXVI.)

Osim obogaćivanja i nadopune fizionomije kulturnih slojeva Ravlića pećine iskopavanja 2008.-2010. dala su i neke sasvim nove podatke. Dobiveni podatci se odnose ponajprije na informacije o korištenju životnog prostora i pratećih objekata, što podrazumijeva niz različitih smislenih aktivnosti vezanih za organizaciju života neke prapovijesne zajednice. Najviše podataka o spomenutim aktivnostima pružio nam je upravo istraženi prostor galerije. Naime, u prednjem dijelu galerije otkriven je niz vatrišta, što svakako ne predstavlja slučajnost, takav raspored vatrišta na samom rubu galerije omogućavao je nesmetano strujanje zraka i sprječavao zagađivanje životnog prostora dimom. Zanimljiva je i uloga većeg kamenog bloka koji se nalazio na prednjem ulaznom dijelu galerije, naime na njemu je dokumentiran čitav niz sukcesivno podizanih vatrišta, što bi išlo u prilog tome da je spomenuti kameni blok vjerojatno služio kao medij koji je zadržavao i prenosio toplinu i efektno grijao prostor galerije. Nadalje u blizini velikog broja vatrišta dokumentirani su tragovi mahom tanjih kolaca, koji su bili zabijeni u zemlju pod nešto oštrijim kutom. Takav položaj kolaca navodi nas na zaključak da su se dodirivali u nekoj zamišljenoj točki iznad vatrišta, što sve skupa indicira na postojanje neke konstrukcije za vješanje posuda, što je povezano s pripremom hrane. (Marijanović, 2012: 24-31) Sve navedeno ide u prilog smislenu uređenog životnog prostora prapovijesne ljudske zajednice Ravlića pećine.

Novija iskopavanja Ravlića pećine dala su i nalaz djelomično očuvanog ljudskog skeleta. Sličan nalaz dokumentiran je i iskopavanjima 1978.-1980. godine. Niti jedan od spomenutih nalaza ljudskih kostiju nije pronađen u kontekstu koji bi ih okarakterizirao kao smislene ukope, dakle nema indicija o postojanju grobne jame i uobičajnih tragova koje vežemo za posebne obrede povezane za kult mrtvih, niti se radi o neolitičkoj praksi pokapanja unutar naseobina, a i sam položaj ljudskih skeleta ostavlja dojam da su jednostavno ostavljeni. (Miličević – Bradač, 2002: 53-62) Prof. dr. sc. Marijanović je dao i logičnu interpretaciju spomenutih nalaza. Naime, oba ljudska skeleta su pronađena u kulturnom sloju koji odgovara kraju faze I, što se podudara i s prekidom života u Ravlića pećini, stoga prekid života, odnosno napuštanje Ravlića pećine, u najužoj je vezi s pronađenim ljudskim skeletima. (Marijanović, 2012: 37-40) Dublje interpretacije problematike vezane za ljudske skelete i napuštanje Ravlića pećine, činile bi neutemeljena nagađanja.

Osim sudjelovanja u terenskom dijelu istraživanja 2008.-2010. godine, studenti Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru sudjelovali su i u primarnoj obradi arheološke građe sa spomenutih iskopavanja koja je uz pomoć franjevacu bila organizirana u prostorijama Franjevačke arheološke zbirke, župe Sv. Stjepana u Gorici. Uostalom, svi nalazi s istraživanja 2008.-2010. godine su pohranjeni u istim prostorijama, a oni reprezentativniji izloženi su u stalnom postavu spomenute arheološke zbirke.

Novija iskopavanja su samo potvrdila višestruku vrijednost Ravlića pećine i bogatstva njezine kulturne stratigrafije, u razumijevanju nekih od ključnih procesa koji su se u prapovijesno vrijeme odvijali na širem prostoru istočne obale Jadrana. Tako su studenti arheologije Filozofskog fakulteta u Mostaru imali privilegiju da u sklopu obvezne terenske nastave sudjeluju u istraživanju jednog od najvažniji prapovijesnih nalazišta u ovom dijelu Europe.

2. Lokalitet Rivine – Crkvina

Lokalitet Crkvina nalazi se u mjestu Rivine u blizini Stoca.⁶ Ovaj lokalitet bio je poznat još ranije zbog djelomice vidljive kasnoantičke grobnice na svod te fragmenata kamene plastike na koje su mještani nailazili. (Miličević – Capek, 2011: 225; Arheološki leksikon, 1988: 170; Raguž, 1987: 27-28; Bojanovski, 1964: 103-121) Plastika je po svojoj dekoraciji upućivala na onu svojstvenu starokršćanskoj umjetnosti. Međutim, usprkos ovim nalazima, arheološka istraživanja nisu provedena do 2011. god., kada je odlučeno da godišnja terenska nastava Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru bude održana upravo na ovom lokalitetu.

Na lokalitetu su do sada provedene tri arheološke kampanje, pod vodstvom prof. dr. sc. Brunislava Marijanovića, uz asistenciju doc. dr. sc. Darija Vujevića, v. asist. Nine Čuljak i Tina Tomasa, te studenata svih godina Studija arheologije. Istraživanja spomenutog lokaliteta su još u tijeku. Lokalitet se pokazao iznimno kompleksnim te će rezultati istraživanja nakon iscrpne analize i obrade arheološke građe biti prezentirani javnosti u znanstvenim publikacijama. Ono što se već može reći jest da su dosadašnja istraživanja rezultirala nalazima iznimno vrijedne kamene plastike, koja će također, po okončanju istraživanja, biti predstavljena široj javnosti u odgovarajućem prostoru na području stolačke općine kojoj i pripada.

Prva kampanja istraživanja arheološkog lokaliteta Rivine – Crkvina započela je 3. listopada 2011. god. u okviru godišnje terenske nastave Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Kampanja je trajala do 15. listopada 2011. god. Arheologe i studente Odjela za arheologiju je na početku istraživanja dočekaio humak s recentnim zidovima, nešto stabala, bez vidljivih arheoloških tragova na površini (osim prethodno poznate kasnoantičke grobnice na svod). Pristupilo se raščišćavanju lokaliteta, postavljanju kvadratne mreže 10 x 10 m, koja je

⁶ Lokalitet se kod lokalnog pučanstva, u literaturi i u katastru vodi pod različitim nazivima: Greda, Crkvina, a samo mjesto: Pješivac, Čemalovina, Rivine. Ono što je sigurno je da je lokalitet u Rivinama, a zbog nalaza starokršćanske kamene plastike, odlučili smo u dokumentaciji voditi lokalitet kao Rivine – Crkvina jer je i naziv Crkvina ostao upamćen do čega smo došli razgovorom sa starijim mještanima.

zbog naravi terena i asfaltiranog puta i šume koji markiraju lokalitet sa sjeverne i južne strane, postavljena u pravcu JI – SZ (x – os). Već prva kampanja rezultirala je otkrićem prvih cjelina kompleksa na istočnoj (Objekt 2) i zapadnoj (Objekt 3) strani lokaliteta. U ovoj kampanji se u sjevernom dijelu lokaliteta (kvadrat B2) pronašlo više fragmenata ograde svetišta (septum) i dva gotovo cjelovita pilastra (jedan čak s bazom stupa koji se nastavljao u gornjem dijelu), bogato dekorirana. Uz njih je pronađeno i nekoliko iznimno masivnih komada baze ograde svetišta, s utorima za uglavljanje pilastara i pluteja; sl. 4.

Sl. 4. Radna fotografija s prve kampanje istraživanja

Od početka istraživanja nastojalo se stratigrafski pratiti cijeli lokalitet te se tako spuštati i otkrivati podpovršinske strukture. Tako da je već u prvoj kampanji obuhvaćeno više kvadrata. Prva kampanja je dala ujedno i najljepše primjerke starokršćanske kamene plastike (dva pilastra od kojih je jedan s rotirajućim rozetama, impost s križem, ulomci s karakterističnim vegetabilnim motivima, stupići i sl.).

Druga kampanja istraživanja lokaliteta Rivine – Crkvina trajala je od 11. do 27. travnja 2012. god. Tijekom ove kampanje definirano je više prostorija, ali i dvorište s čvrstom podnicom od žbuke. U rasporedu i gradnji zidova vidi se da je kompleks imao više građevinskih faza. Otkrivena je i jedna manja cisterna; sl. 5a.

Sl. 5a. Radna fotografija s druge kampanje istraživanja

Kampanja je urodila novim nalazima kamenog namještaja, od kojih su zasigurno najzanimljiviji ulomci kamenog namještaja s prikazima lava i ribama te bogato dekorirani kapitel stupa. Također je pronađeno više fragmenata kasnoantičke keramike; sl. 5b.

Sl. 5b. Radna fotografija s druge kampanje istraživanja

Treća kampanja arheološkog istraživanja ovog lokaliteta trajala je od 8. do 23. travnja 2013. god. Na sjeverozapadnom dijelu lokaliteta došlo je do otkrića kasnoantičkog gospodarskog objekta. Kako je teklo istraživanje, na cijelom lokalitetu su izranjali novi zidovi i pokazali su kompleksnost ovog lokaliteta, njegove gradnje i pregradnje, otvarajući mnogo novih poglavlja i zadajući istražiteljima mnogo pitanja oko same interpretacije kompleksa; sl. 6.

Sl. 6. Radna fotografija s druge kampanje istraživanja

Kako su se oslobađali zidovi stoljećima zakopani, bilo je potrebno organizirati i konzervaciju istih da bi se spriječilo urušavanje, tako da su svi zidovi konzervirani i ti radovi su se odvijali usporedno s arheološkim radovima uz stručni nadzor voditelja istraživanja.

Uz Filozofski fakultet, koji je organizirao svakodnevni prijevoz studenata do lokaliteta i natrag, logističku pomoć prilikom istraživanja pružila je i Udruga „Vidoški grad“ na čemu im najsrdačnije zahvaljujemo.

Terensku praksu na ovom lokalitetu tijekom tri dosad održane kampanje obavio je 81 student Odjela za arheologiju (neki od studenata po jednu, a drugi po dvije ili tri kampanje, ovisno od studijske godine na kojoj su bili od početka istraživanja). Tijekom istraživanja vođena je iscrpna arheološka dokumentacija, a lokalitet je za potrebe detaljnih planova sniman totalnom stanicom. Do sada pronađena arheološka građa s ovog lokaliteta privremeno je pohranjena u prostorijama Filozofskog

fakulteta, gdje je formiran arheološki praktikum, u sklopu kojeg studenti sudjeluju u primarnoj obradi spomenute građe.

Prilikom istraživanja ovog kasnoantičkog lokaliteta u Rivinama 2011. god. mještani su upozorili prof. dr. sc. Brunislava Marijanovića na postojanje još jednog lokaliteta u neposrednoj blizini. Provedeno je probno iskopavanje kojim je utvrđeno da je riječ o neolitičkom naselju na otvorenom, s nalazima vrlo arhaične keramike debelih stijenki, ukrašene na način svojstven *impresso* kulturi. Tijekom iduće kampanje planira se sustavno istraživanje ovog lokaliteta.

Zaključak

Terenska istraživanja Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru uvelike su značajna, kako za samu arheološku znanost, tako i za širu zajednicu, a uz to nova arheološka otkrića doprinose upoznavanju bogate kulturne baštine te upotpunjuju ukupne turističke ponude regije. Ovim istraživanjima, studentima arheologije omogućena su prva praktična iskustva u arheološkim istraživanjima, odnosno kontakt s arheološkom građom s kojom se susreću kako na nalazištu, tako i kasnije pri obradi u praktikumu.

LITERATURA

- Arheološki leksikon, (1988) – *Arheološki leksikon BiH*, III, Sarajevo.
- BAKULA, P., (1867, 1970) – *Hercegovina prije sto godina ili topografsko historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu gospodnju 1867. (Šematizam fra Petra Bakule)*, Mostar.
- BOJANOVSKI, I., (1964) – „Kasnoantičke grobnice na svod u Čitluku i njihova prethodna konzervacija“, *Naše starine*, 9, Sarajevo, str. 103-121.
- BOJANOVSKI, I., (1977) – „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija u rimskoj provinciji Dalmaciji“, *Godišnjak CBI XV/13*, Sarajevo, str. 101.

- Čović, B., (1988) – „Naučna djelatnost Zemaljskog muzeja 1888 – 1988. godine“, *Spomenica stogodišnjice rada zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 1888-1988*, Sarajevo, str. 73-74.
- MARIJANOVIĆ, B., (1981) – „Ravlića pećina (Peć Mlini)“, *GZM N.s.* 35/36, Sarajevo, str. 1-97.
- MARIJANOVIĆ, B., (2003) – *Eneolitik i eneolitičke kulture u Bosni i Hercegovini*, Mostar.
- MARIJANOVIĆ, B., (2008) – „Pintadera iz Ravlića pećine“, *Archaeologia adriatica* 11, Zadar, str. 141-145.
- MARIJANOVIĆ, B., (2012) – *Ravlića pećina-Prapovijesno naselje*, Mostar.
- MILIČEVIĆ – BRADAĆ, M., (2002) – „The living, the dead, and the graves“, *Histria antiqua* 8, Pula, str. 53-62.
- MILIČEVIĆ- CAPEK, I., (2011) – „Novi nalazi kasnoantičkih grobnica na svod u Donjoj Hercegovini“, *Archaeologia Adriatica*, 3/2009, Zadar, str. 225.
- OREČ, P., (1978) – „Prapovijesna naselja i grobne gomile (Posušje, Grude i Lištica)“, *GZM N.s. XXXII*, Sarajevo, str. 196-197.
- RAGUŽ, Ž., (1987) – „Ranokršćanska bazilika u Dubravama“, *Slovo Gorčina* '87, str. 27-28.
- VEGO, M., (1964) – *Bekija kroz vijekove* (područje općine Grude i Posušje), Sarajevo.